

VÁSZOLYI ERIK

100 érdekes angol szó (3. rész)

Terts István jegyzeteivel

City and town

Rövidnadrágos korunkban azt mondta a tanár úr, hogy a *city* egy *város*, egy héttel később pedig azt, hogy a *town* úgyszintén *város*. Kérdő pillantásainkra megvakarta a fülét, és hozzáfűzte, hogy az első egy nagy város, a második meg kicsi. Végeredményben igaza volt, ha nem is maradéktalanul. Aztán harminc évvel később a véletlen Cambridge-be, a hírneves egyetemi városba vetett, ahonnan egy szép nap kirándultunk a mindössze néhány kilométerre eső Elybe: csaknem ezeréves, hatalmas normann székesegyháza ma is fenséges látvány. Szomszédságában van egy kis település talán 10 000 lakossal, tehát városnak se igen nézné az ember; ezzel szemben büszkén viseli a *City of Ely* történelmi hangulatú nevet. Merthogy az angolban a *city* eredetileg olyan települést jelentett, ahol katedrális állott. Ez számított, nem pedig a helység nagysága. Aztán persze változtak az idők, s miután az esetek nagy többségében székesegyházat amúgy is tehetősebb városokban építettek vagy őriztek meg, a *city* valamely nagyobb, tekintélyesebb városi településnek lett a neve. Az amerikaiaknak eleve nem számított a katedrális, tulajdonképpen még a nagyság sem, mert Webster nagyszótára szerint nekik a *city* „a town or collective body of inhabitants incorporated and governed by a mayor and eldermen”, az USA-ban tehát az a *city*, amit ők annak neveznek. Időközben az angol *city* kifejlesztett egy újabb jelentést is, nevezetesen azt, hogy *The City*, ami a 16. századtól kezdve a *City of London* rövidítéseként vált közkeletűvé, és London belvárosát, központi negyedét jelentette, az *Oxford English Dictionary* szerint „especially the business part or the business community, in the neighbourhood of the Royal Exchange and Bank of England”. A harmadik évezred hajnalán persze *city* a javából nemcsak London, Párizs és New York, hanem Sanghaj és Tokió, São Paulo és Mexico City is. A mi Budapestünkkel együtt.

Ebből következik, hogy egy *town* manapság olyan városi település, amely kisebb, mint egy *city*. Eredetileg a szó egy töről fakadt a mai német *Zaun* főnévvel, s nem véletlen, hogy az utóbbi mindmáig annyit jelent: *sövény*, *kerítés*. A *town* tehát eredetileg elkerített telek, körülkerített település lehetett, az *Oxford English Dictionary* szerint „the enclosed land of a village”, tehát (minő ironia!) egy *falunak* volt *townja*. De hát ez régen volt. A mai *town* kétségtelenül urbánus település, és százazreknek szolgálhat otthonul. Lehet esetleg *country town* (vidéki város), *market town* (mezőváros), *mining town* (bányaváros) vagy újabban *company town*, amit nehezebb magyarrá

fordítani: talán *munkástelepülés* lenne a legjobb, de nemcsak kétkezi munkások, hanem technikusok és mérnökök is lakják, a munkáltató vállalat pedig rendszerint óriási összegeket áldoz egy-egy ilyen „táborért”, amely ugyan száz meg száz mérföldre eshet minden más lakott településtől, de az olajfúrókat, bányászokat légkondicionált házakban lakatják, úszómedencés kertekben pihenhetnek, ha nem éppen a színes televíziót bámulják, vagy a kávézóban időznek. Aztán helyel-közzel hívták úgy is a *townt*, hogy *township*, ami vagy a települést, vagy annak a népét jelölte. Dél-Afrikában az apartheid idején a *township* néger gettó volt. Ausztráliában pedig, ahol *falu* tudvalevőleg nincsen, minden Isten háta megetté aprócska település, ahol akad három ház, egy sőtés meg egy benzinkút, a *township* büszke nevet viseli.

A *village* eredetileg a *villa* származéka volt, ami azonban nem jelentette azt, hogy egy faluban csupa rangos villa sorjázott. A hajdani Angliában egy *village* mindig *templomos falu* volt, és ugyanazt templom nélkül úgy hívták, hogy *hamlet* (és hogy az utóbbi olykor nagyobb is lehetett, mint egy *village*, az nem számított). A Brit-szigeteken ma is található számos település, amelynek státusa *village*, noha arculatuk egyre inkább egy városkére emlékeztet – a hajdani sárfészkek legtöbbször eltűnt a 20. század végére. Más a helyzet a tengeren túli hajdani brit gyarmatokon. Amerikában alig akad *village*, és ha igen, legfeljebb aprócska vidéki fészket jelent, ha van temploma, ha nincs (rendszerint van). Ausztráliában és Új-Zélandon történetileg soha nem alakult ki se parasztság, se falu. De a *village* szót használják, csak hogy más jelentéssel: egy kisebb közösséget és annak lakhelyét jelzi egy nagyobb településen belül, például *retirement village* egy nagyvárosban, többnyire annak egy csendesebb részében (nem egyszerűen *aggok otthona*, mert nem egy épületről van szó, hanem többről, s rendszerint tartozik a telephez nagyobb kert, kuglipálya és egyéb létesítmények, mindez gyakran körülkerítve). Nagyvárosokban olykor *village* a neve egy nagyobb, drágább bevásárlóközpontnak, üzletnegyednek. Aztán a sajtóban gyakori téma a *global village*, amivé a nagyvilág állítólag zsugorodott.

Akár *city*, akár *town* egy mai város, központját rendszerint úgy emlegetik, hogy *The City*, esetleg *Central Business District* (ahol kevesen laknak), és ezt veszik körbe a *suburbs* néven emlegetett (külső és belső) kerületek (ahol sokan laknak), más néven *suburbia*. Ne tévesszük össze ezeket a *külvárosokkal* (*outer suburbs* vagy *outskirts*): a *Külvárosi éj* címében az *outskirts* jelenik meg (ráadásul egy *industrial* és nem *residential area*), nem pedig a *suburb* (ami lehet éppen a pesti belváros a Váci utcával vagy a Rózsadomb). Megeshet, hogy egy (nagyobb) *suburb* határain belül több apró közigazgatási egység, *locality* található. Aztán tovább bonyolítja a képet, hogy egyes kerületek (önkormányzatok) felveszik a *city*, *town* vagy *shire* címet, holott az nem jelent mást, mint titulust, noha státusuk mindössze egy önkormányzat egy városon (üsse kő, nagyváros) belül. E sorok írója például a *City of Bayswater* adófizetője, szomszédunk a *Town of Vincent*, a mi Rózsadombunk neve a *Shire of Kalamunda*, de mind a három hangzatos nevű városi kerület (mert csupán azok) a nyugat-austráliai Perth adminisztratív egységei. Pardon, *City of Perth*, amelyiknek nem polgármestere, hanem *főpolgármestere* van (*Lord Mayor*). Amitől menten jobban érzem magam (és esetleg többet adózom).

Cockroach és más bogarak

A poloska azért *bedbug* az angolnak, mert ez a bogár az ágyban várja a nyugovóra térőt, de hogy a svábbogár vagy csótány mitől *cockroach*, azt bajosabb megmagyarázni. Első pillantásra ugyanis azt hinné a gyanútlan érdeklődő, hogy egy összetett szóval van dolga, hiszen a *cock* egész világosan *kakas*, a *roach* pedig egy édesvízi pontyfajta, de se a kakasnak nincsen semmi köze a halacskához, se a csótánynak, hogy pedig a rovar és a baromfiudvar Pavarottija között se hasonlatosság, se más kapocs nincs, azt tudja mindenki, aki valaha is látott svábbogarat, illetve kokast. De hát akkor mit jelentsen ez az értelmetlen *cockroach*? Azt, hogy hajdanában-danában, legkésőbb a 16. században, ha ugyan nem korábban angol matrózok fölszedték gyakorta látogatott spanyol kikötőkben, csapszékekben azt a szót, hogy *cucaracha*, ami vagy a csótány spanyol neve volt, mint ma, vagy a hajók faszerkezetét kikezdő fatetűt illették vele. A spanyol szó viszont idegenül hangzott a derék angliusoknak, és ahogy ez gyakran előfordul, egy kicsit igazítottak rajta, megangolosították, aztán meg belemagyaráztak valami értelmet, amitől nyomban elfogadhatóbbá lett az idegen szó. Mert *cucaracha* angolul nem jelent semmit, de *cock* – az már igen, a *roach* úgyszintén, aztán ha ezt a két szót összepasszítják, keletkezik belőle egy mulatságos angol szó, valami olyasminnek a neve, ami nem is létezik, de mégis. Először leírták úgy, hogy *cacarootch*, aztán *cockroche*, 1624-ben pedig már a mai formájában: *cockroach*. Az efféle spontán, „népi” szóalkotást hívják a nyelvészszakmában *népetimológiának*: egy idegen, tehát érthetetlen vagy félreértett szót saját anyanyelvünk fonetikai kaptafájára húzunk, kicsit igazítunk rajta, esetleg változtatunk még egy keveset a jelentésén is, aztán bekerül a köztudatba. Így lett császár öfelsége magyar bakáinak vagy huszárainak révén a laktanyák *Waschapparátjából vaspárádé*, a „*halt wer da?*”-ból a *halberdó*, az *Oberstböl óbester*, az *Ober-Ennsböl az óperencia* (s aztán az *Óperenciás-tenger*). Általános eljárás ez más nyelvekben is, nem csoda, hogy az angol se kivétel. Az *egres* vagy *piszke* angolul *gooseberry*, noha semmi köze a libához, mert a francia *groseille*, *grozelle* átültetése az angolba, ahol a francia szó először idegenül hatott, de aztán egy kis fazonigazítással már egészen angolosan hangzott, no meg értelme is lett: *lúdbogyó*, egy újabb népetimológia, hiszen ha van *strawberry*, *raspberry*, *blueberry*, *loganberry*, akkor miért ne lehetne *gooseberry*? A *crayfish* (amit az amerikaiak előszeretettel hívnak *crawfish*nek) lehet *rák* vagy *homár* vagy *langusztá*, de semmiképpen nem *hal*; korábban *revice*, *crevis* formában ismerték, ami a francia *crevisse* átvétele volt, amíg át nem pofozták egy kicsit angol mintára, amit nyilván elősegített, hogy ha nem is hal a rák, de mindkettő valami tengeri herkentyű, és mindkettő a tányéron köt ki. Végül ott van az angol *male* és *female* esete: sokan azt hiszik, hogy az utóbbi így vagy úgy az előbbiből keletkezett (esetleg megfordítva), hiszen szent igaz, hogy a kettő valahogy összetartozik és kiegészíti egymást csakúgy, mint a *man:woman*, *men:women* páros. Csakhogy nem ilyen egyszerű az élet, kérem szépen, és a *female* nem a *male*-ből származik. Az utóbbi amolyan ötszáz-hatszáz éve még *masle* volt és egy ófrancia szó átvétele (*masle*, *male*), ami végső soron a latin *masculus* származéka. A *female* persze nem ebből lett, és nem is lehetett, mert hiszen a nő nem férfi (még a férfias nő sem), aztán pedig a mai *female* utolsó négy betűje ugyan egybevág a *male* szóképpel szőröstül-bőröstül, de akkor hova tesszük a *female*-nek az első szótagját? Ezzel szemben a *female* is egy francia szó átvétele volt az óangolban, és Wyclif meg Chaucer korában

először úgy írták, hogy *femelle*, aztán *female*, az ófrancia eredetije pedig az volt, hogy *femelle*, és olyasmit jelentett, hogy *asszonyka, kis asszony* (vö. *femme*). A *female* és a *male* szóképének a részleges átfedése kétségtelen, de semmi köze a két szó eredetéhez.

Mint ahogyan a csótánynak sincs a kakashoz meg a pontyhoz, viszont adódnak az életben váratlan fordulatok. A nyelvből is.

Digit and digit

Jó, hogy kitalálták ezt a szót, mert különben a magyar *ujj* fordíthatatlan lenne angolra. Shakespeare nyelvében ugyanis létezik *finger*, amit a kezemen viselek, aztán pedig *toe*, hogy azt a lábamon hordjam. Egyik se felel meg a magyar *ujj* szónak, mert hiszen nekünk ujjunk van a kezünkön is, lábunkon is, egyre megy. Aztán akad más baj is: egy épkezláb magyarnak öt ujja van egy-egy végtagján, de nem úgy az angolnak, akinek a kezén található négy *finger* (*forefinger, middle finger, ring finger, little finger*) meg egy *thumb*, azaz hüvelyk. Hogy az utóbbi *finger*nek minősül-e vagy sem, azon az angolszászok régóta vitatkoznak, de még nem jutottak dűlőre, addig viszont a *thumb* az *thumb*, és nem *finger* a neve. Ismerős olyan kifejezésekből is, mint *thumbs up, thumbs down, rule of thumb, live under the thumb of his wife* és egyebek.

Ebből a csávából húz ki vagy húzna ki a *digit*, ami kerek perec azt jelenti, hogy ujj: lehet a lábam ujja vagy a kezemé, nem számít. Hogy ez a szó latin eredetű, annak ma már nem tulajdonítunk nagy jelentőséget, pedig van neki. Mert a *digit* jószerivel csak tudományos műszóként használatos, és így meglehetősen korlátozott: közönséges *terminus technicus* a bonctanban, a zoológiában, állatorvosok körében, de nem a mindennapi, hétköznapi beszédben, ahol mindmáig marad a *finger, toe* és *thumb* (patinás, régi germán szavak, megvannak egyenként legalább kétezer évesek). Ha azt akarom mondani, hogy megvágtam az ujjamat, akkor az *I cut my finger* vagy *I cut my toe*, de amikor egy japán tanítványom közölte, hogy *I cut my digit*, akkor kiröhögték. Mert igaza volt, csakhogy így nem beszélünk.

A *digit*nek aztán van egy másik, ugyancsak régi jelentése, amely éppen korunkban kezd a korábbinál is jobban divatozni, alighanem a számítógépek jóvoltából. Az is világos, hogy ez a másik, második jelentés szépen az elsőből sarjadott, s magyarul annyi, mint *szám, számjegy*. Hogy pontosabbak legyünk (ami a számok világában bizony fontos), bármely *arabus* számjegy a 0 és 9 között. Az angolnak, mint tudjuk, van más szava is arra, hogy szám (*number, numeral, figure, cipher, data*); ezeket a maguk helyén, megfelelő szövegösszefüggésben használjuk, s van, amikor kölcsönösen felcserélhetők a *digit*tel, még gyakrabban pedig nem. Hogy melyiket hogyan s mikor használjuk, arra jó példa az ilyen köznapi mondat, mint *We have a seven-digit number*, magyarul *Hétjegyű számunk* van. Természetesen telefonról van szó (*phone number, telephone number*). Ha azt mondják, hogy valami vagy valaki *number one*, az elismerést, nagyra értékelést jelent, magyarul talán *prima, elsőrendű, első osztályú, nagyszerű, óriási* (másképp és főleg tréfálkozva jelentheti azt is, hogy *én, önmagam, saját becses személyem*). Akiről pedig azt mondják, hogy *his/her salary runs into six figures*, az minimum 100 000 forintot (dollárt, fontot, rúpiát, akármit) keres (egészen a 999 999-es felső határig). Ebben a kifejezésben viszont a *figure* szerepel, és nem *number* avagy *digit*.

Jegyzetek

Ad city

City kétszeres befogadást is nyert a magyarban. Először London (jogi önállósággal is rendelkező) belvárosának általánosított ’bármely belváros’ jelentésében; másodszor akkor, amikor az InterCity-vonatok nálunk is megjelentek (*InterCity* természetesen a városközi telefonforgalom tisztán latin *interurbán* megnevezésének latin–angol hibrid megfelelője az új időkben). Ezt aztán vagy – szintén divatosan – betűszóként („ícé”) jelöljük, vagy játékosan „intercity” formában ejtjük. Ez a játék azt mutatja, mennyire nem mechanikusan olvasunk még aránylag fonetikus írásokat sem. „Eszünkkel”, azaz nyelvtudásunkkal folyamatosan kontrolláljuk a mechanikus olvasást: ilyen esetben éppen hogy kikapcsoljuk ezt a kontrollt! Több pusztá szellemeskedésnél, hiszen háromféle nyelvi kompetencia összefoglalása ez a viccpoén: „*jam* van az üvegre írva, *dzsem*nek kell mondani, és *lekvár* van benne”.

Az említett a. *town* ~ n. *Zaun* ’kerítés’ kapcsán utalunk a németalföldi főváros, Hága hivatalos, teljes nevére. Forrásunk lehet egy rendkívül jó tollú modern angol utazó (eredeti foglalkozása szerint biológus). A hazáját (lásd 1980), majd Nyugat-Európát (lásd 1976) gyalogszerrel bejáró John Hillaby könyveit már csak számtalan kulturális, azon belül a nyelvre vonatkozó közlendője miatt is az Olvasó figyelmébe ajánlom. (Ha Selma Lagerlöf *Nils Holgerssonja* [1906] jó iskolai földrajzkönyvnek bizonyult – márpedig eleve annak is készült! –, akkor számtalan, egyáltalán nem didaktikusan előadott sztorijukkal Hillaby könyvei is szolgálhatnának erre – főleg, ha az eredeti angolt is kézbe vennék a diákok). Humora, ezen belül öniróniája Vászolyiéra emlékeztet. Hillaby így ír (1976: 21): „Hága holland neve, Haag, vagy s’Gravenhage, Flandria egykori grófjainak vagy földesurainak sövényét jelenti. A nemesség egy kis magányt, egy kis védelmet igényelt a széles tájon a védőgát mögött. Városukat tekintélyes fasorral vették körül, amelyet a nép grófok sövényének nevezett.” Ezért használatos a város neve angolul, franciául, németül határozott névelővel. (*Hage* egyébként németül is bokrot, sövényt jelent.)

Még egy településféleség ismert Nagy-London óriási területén. A belváros ellentétéként az egykor önálló, ma már Nagy-London részét alkotó településeket ők maguk *London villages*nek nevezik (Albertfalva lakói ma alighanem sértésnek vennék, ha „lefalusiasznák” őket!).

Ad town

Town sok városnévben szerepel: Georgetown, Capetown/Fokváros stb. Számtalan – részben azóta politikai okokból újra nevezett – Sztálingrád, Leningrád és más hasonló sémára keletkezett helynév született a szovjet érdekszférában, így nálunk, de a világ sok más részén is. Calvet idézett, a „nyelvfalásról” szóló könyvében (1974: 4. fejezet) bretagne-i mellett afrikai példákon illusztrálja, hogyan éltek a gyarmatosítók a „megnevezés jogával” települések, sőt egész országok nevével jutalmazva hőseiket (ezek a nevek aztán – egyébként Ázsiában is – a függetlenség elnyerése után sokszor helyet adtak saját elnevezéseknek, amelyeket aztán a világnak meg kellett tanulnia).

Arthur Koestler *Nyilvessző a végtelenbe* című önéletrésztében 1953-ban, de még Sztálin halála előtt így írt (1998: 320): „néha elgondolkodom, hogy hívják majd a kü-

lönböző Sztálingrádokat, Sztálinogorszkokat, Sztálin tereket, Sztálin körutakat és Sztálin Gyárakat úgy húsz év múlva”.

Ad cockroach és más bogarak

Ad *bedbug*

A szerző a *bedbug* összetételnek természetesen csupán az első felét magyarázta meg az ágyra való utalással – ezzel akaratlanul is a nyelvi jel önkényességéről és az ember etimologizálási vágyáról szóló klasszikus viccet ismételte meg:

- Papa, miért hívják a sárgarigót sárgarigónak?
- De kisfiam, hogy kérdezhetsz ilyet: hát azért, mert sárga!
- Jó-jó, persze hogy sárga, de miért rigó?

A *bug* furcsa szó: eredeti jelentése ’rém, kísértet, például madárijesztő’, és innen vette át a ’(többféle) kellemetlen rovar’ jelentést.

Ad *cucaracha*

Ha Vászolyi Erik szóban mesélné el ennek a fejezetnek a tartalmát, valószínűleg hallgatóival együtt eldúdolná-elénekelné a *La Cucaracha* című világhírű mexikói dalt is. Ez a corrido nevű spanyol népi tánc, mely – mint a Wikipédia szócikkében elolvasható – a 20. század elején, a mexikói forradalom idején vált népszerűvé, két okból kapta a bogár nevét: 1. mert szövege egy, a hatodik lábát elveszített és ezért sántító svábbogárról szól; 2. mert ritmusa miatt politikai dallá avanszált, és számtalan – ennek megfelelően politikai felhangú – szövegváltozatot kapott (köztük van az is, ahol nem egyik lábát, hanem a füstölőnivaló marihuánát hiányolja az állat!).

Még egy rovarral kapcsolatos népi tánc vált világhírűvé (és egyben a komolyzene részévé is): a tarantel. Egy Itáliában dühöngő betegség, a 15. századtól ismert, a tarantola pók csípése okozta tarantizmus (mely Taranto városa körül volt elterjedt, innen a név) a történet kiindulópontja. A néphit szerint ennek gyógyítására vad táncot kell járni. Ennek a gyógytáncnak a stilizálása a tarantella. Ignác Rózsa (1980: 235) tarantói útinaplójegyzetében beszámol a táncról, „melyet úgy ropnak, hogy a járójának a feje búbjától a kislábaujjáig minden porcikája izegjen-mozogjon, csavarodjék, vonagolva rázódjék [...] Mezítláb kell az igazi tarantellát járni, annál is inkább, mert bizonyára egy mezítlábon járt leányt vagy legényt mart meg a tarantói sziklák közt lakozó kicsi, mérges kígyó. A halálos kígyóméreggel megmarnak addig kell táncolnia, míg a kimerültségtől vagy ötször-hatször össze nem rogy; szerencsés esetben már öt kimerülésig ropott, testét rázó tánc után a táncosban »szétszóródik« a méreg. S akkor csak némi bőrküütést okoz, de nem öl.” (A szerzőnő „kicsi mérges kígyó”-ról beszél, míg minden más forrás egyértelműen pókot említ!) A dél-olaszországi város a ma Tara, latinul és görögül Taras nevű folyóról kapta nevét, mely folyónév feltehetőleg illír eredetű és ’gyors, sebes’ jelentésű volt (lásd Kiss Lajos 1988: II. 618). A név útja tehát ez volt: folyó→város→pók→betegség→nép(i gyógy)tánc→művészi tánc→zene.

Ad *svábbogár*

A szerző már korábban nevéen nevezte a *cucarachától* a *cockroachig* vezető folyamatot: a rendkívül gyakori népetimológiáról van szó. Ennek számtalan példáját ismeri mindenki, el egészen az olyan játékos, humoros szófacsarásokig, mint *peronoszpóra*

> *fenerosszpora*, *filoxéra* > *szilokfőreg*, *agronómus* > *ugrómókus*, *et cetera* > *ecetetrá* vagy az egykori szovjet autómárka nevével játszó *Zaporozsec* > *Zaporjóska*. Akármennyire is elterjedt és természetesen a szakmában is ismert jelenségről van szó, érdemes pontosítani, hogy nagyon összetett jelenség, és többféle tevékenységet fog egybe a kifejezés. Palmer (1969) hosszú címe maga is részben szinonim megjelöléseket, részben azonban a népetimológia néhány fajtáját sorolja fel.

Nevezhetnénk *passzív népetimológiának* azt, amikor laikusok értelmeznek számukra régiségük vagy idegenségük miatt átlátszatlan szavakat: ennek leghíresebb példái a magyar nyelvterületen is ismert – és sokszor elemzett és „költőiségük” miatt dicsért – német szavak. *Friedhof* látszólag „a béke udvara”, holott eredetileg „(a templom körüli) elkerített udvar”. *Freitag* természetesen (nem mohamedán vidékről lévén szó) nem „szabadnap”, *Dienstag* pedig nem „szolgálati nap”. A valóságban mindkét szóban (latin mintára) egy-egy istenség neve rejlik: *Frei*ának (a Vénusznak megfelelő szerelemistennőnek), illetve *Týr/Tīw/Tī(g)/Ziu* istennek, *Zeus* germán megfelelőjének szentelt napokról van szó. Egy harmadik, közkeletű félreértés a német *Dichtung*gal kapcsolatos, amely szót előszeretettel hoznak kapcsolatba a *dicht* ’sűrű’ melléknévvel. *Dichtung* a magyar szaknyelvben valóban használatos ’tömítés’ értelemben, de a költészetnek természetesen semmi köze a tömörséghez: még Illyés Gyula is elkövette ezt a hibát, nem gondolva arra, hogy egy eposz szerzője „joggal terjengősebb”, mint egy epigrammáé! A valóságban a latin *dictare* a szó eredete: amikor létrejött, még nem volt kötelező a költőknél az írástudás, ezért mások rögzítették verseiket.

A magyarban a *negédest* szokták említeni, amelynek alakja ugyan az édesre utal, ez csak véletlen, hiszen a szó eredeti jelentése ’büszke’. Az áthallásnak, a félreértelmezésnek ugyanakkor nyelvhasználati következménye is van: az új, tulajdonképpen helytelen jelentés kiszorítja a régit. Erre a nyelvek közötti átvételből eredő furcsa példa a *virulens* szó: eredeti jelentése ’mérgező’ (lásd *vírus* ’méreg’). A magyar orvosi szaknyelvben használatos a helyes ’fertőzőképes’ jelentésben, a köznyelvben viszont – nyilván a *virul* hatására – jelentése ’életerős’ lett.

A másik fajtát *aktív népetimológiának* lehetne nevezni. Itt az aktivitás vagy csak abban áll, hogy a félreértett szónak új (mint a *negédes* példáján látszik, néha az eredetihez semmiképpen nem hasonlító) jelentést adunk, a szót mintegy eltérítjük; vagy akár abban is, hogy a szó alakját is megváltoztatjuk, mintegy értelmesítjük (erre utal a „másodlagos motiváció”, a népetimológia egyik szakneve). Erre jó példa lehet a kormorán másik neve, a *kárókatona*. Ennek első része (mint Rácz János állatnévlexikona kifejti, 2012) nem teljesen biztos etimológiájú, de ’fekete’ jelentésű, második része pedig, mely eredetileg *-katna* volt, népetimológia, hiszen nem katonáról, nem emberről van szó (a bölömbika, a víziló és a halfarkas esetében legalább az állatok körében marad a megjelölés logikája).

A népetimológia tehát tulajdonképpen igen összetett jelenség (erről a kézikönyvek gyakran megfélekedeznek!), de alapja egyszerű: az embernek az a törekvése, amit Goethe *Maximák és reflexiók* című hatalmas gyűjteményének egyik gondolatában így fogalmazott meg (1981: 780): „Mert beszél, ki-ki azt hiszi, a nyelvről is tud mondani valamit.” Az egész (még) nem tudományos nyelvi reflexiónak, az ún. népi nyelvészetnek (lásd Szépe 2011: 76 és 98; Robins 1999: 1. fejezet) ez az alapja; ezen belül a metanyelvi terminológia kialakítása, az írás létrehozása, a nyelvi játékok, a nyelvi humor stb.

mellett igen fontos szerepe van a népetimológiának, a naiv etimologizálásnak is. Maga a „folk-linguistics” mint kutatási program 1966-ra megy vissza, erről tájékoztat Hoenigswald (1966).

Az aktív népetimológiának éppen a fordítottja a „délibábos nyelvészet”: utóbbi művelői nem csupán másodlagos motivációnak, utólagos (félre)értelmezésnek, hanem elsődleges motivációnak, eredeti megnevezési, nyelvalkotási elvnek tekintik a Koppenhága/Kappanhágó, Stockholm/Istókhalmia típusú egybevetéseket. Vagyis náluk – a történeti levezetés jelét használva – nem *Koppenhága* > *Kappanhágó*, *Stockholm* > *Istókhalmia*, hanem *Kappanhágó* > *Koppenhága*, *Istókhalmia* > *Stockholm* a folyamat iránya. (Felhívom az Olvasó figyelmét egy már a címében is vonzó könyvre [Hajdu 2008: *Szómúzeum. Ódon, furcsa, érdekes, bolondos, emlékezetes szavak, nevek, címek tára*], melynek szerzője – anélkül, hogy állást akarna foglalni az ügyben – egész sor ilyenfajta „etimológiát” és hasonló furcsaságot gyűjtött egybe.)

Megjegyzem, hogy a „délibábos” jelzőjű helyett újabban szokás „alternatív nyelvészet(ek)”-ről beszélni, ami a korrektség jegyében történik. Karinthy Frigyes úgy tartotta, hogy „a tudomány mindig türelmesebb volt a babonával szemben, mint a babona a tudománnyal szemben” (1980: 189) (az *Utazás a koponyám körül* című könyvét ugyanezt a gondolatot megismételve ajánlotta „a nemes, igazi tudománynak”). Ha leegyszerűsítéssel babonaként a túlzott és főleg indulatból eredő „alternativitást” helyettesítjük be ebbe a képletbe, akkor azonban sajnálattal kell megállapítanunk: az ilyenfajta verbális gesztusok („délibábos” → „alternatív”) ellenére a nyelvészet (östörténet) esetében tudomány és ellenzéke között továbbra sincsen a Karinthy-féle nagyvonalú aszimmetriának jele: eldöntetlenre áll és befejezhetetlennek tűnik az állóháború.

A „népetimológia” talán mégsem jó szó, ha arra gondol az ember, hogy hány, nem a – lekezelőleg értett – „nép”-hez tartozó értelmiségi is milyen könnyen – és milyen makacsul – alkalmazza. Egyszer egy amerikai hölgyet (foglalkozására nézve tanítónőt) minden erőfeszítemsem ellenére sem sikerült meggyőzőnöm arról, hogy az *adultery*nek eredetileg semmi köze az *adulthoz*, pedig saját tulajdonú angol nagyszótárára hivatkoztam. *Adultery* végső forrása a latin *alter* ’más’, *adulté* a passzív tő *olēre* ’öregszik’. Mondanom sem kell, az sem fogott rajta, hogy beavattam a nagy szakmai titokba (mely stabil tapasztalati alapokon nyugszik): ha valamely válasz vagy magyarázat túl gyorsan bukkan föl, és túlzottan „klappol”, akkor gyanús, hogy másutt, főleg mélyebben kell keresni az igazságot. Ilyen túl könnyű volt az ő „magyarázata” is, miszerint „csak felnőtt esetében lehet házasságtörésről beszélni”. (Aligha csak az övé, hiszen a „józan ész” mindenkinek ezt diktálja.)

Az egyik pécsi kollégának legalább annyi mentsége volt a konokságra, hogy nem csak anyanyelvéről volt szó (ő pedig nem nyelvész): ő a *góracső*nek a német *gären*, *gor*, *gegoren* ’erjed’ szóból eredeztetéséhez ragaszkodott még akkor is, amikor megmutattam neki az etimológiai szótárt, benne a – szintén nyelvújítási termék – ’óriás kenguru’ jelentésű *gór-ugránnyal* és a ’nagyítóüveg’ jelentésű *gór-üveggel*.

A szerző az Óperenciás-tenger példáját említi; ennek általa idézett etimológiája csak egyike a fölmerült számtalan magyarázatnak (e kiterjedt – és persze eldöntetlen – vita dokumentumait bárki összegyűjtheti a *Magyar Nyelv* és a *Magyar Nyelvőr* repertóriumai alapján). Az általa (és mások által is) emlegetett *Waschapparattól* (melyből *vasparádé* lett) nem tudtam kideríteni, miféle ’mosóapparat’ lehet; viszont sokszor idézik

a katonanyelvbe kitűnően beleillő *Wachparade* [az őrség ünnepélyes szemléje] > *vakparádé* átalakítást. *Óperencia* eredetként a szerző által említett *Oberenns* [Felső-Enns] mellett szóba jöhet *Ob-der-Enns* [Ennsentúl] is. „*Halt wer da?*” az őr kötelező kiáltása: *Ki vagy? Male-female* eredetéhez – ahol bebizonyosodott, hogy a Bibliától eltérően nem a férfiből teremtették a nőt – még annyit, hogy utóbbi tényleges őse, *femina* a már említett *glamour*hoz hasonlóan egy női magazin neve.

A népetimológia jelenségével és konkrét példáival sok nyelvész foglalkozott. Magát a műszót Ernst Wilhelm Förstemann német nyelvész (1822–1906) alkotta meg, aki klasszika-filológus és a maja nyelv kutatója volt (1850-ben megjelent tanulmánya alighanem a műszó első megfogalmazása). Bár még sokáig voltak használatban a téves etimológia, az áletimológia (pszeudoe.) és hasonló értékelő megnevezések, valamint a „másodlagos motiváció” leíró-magyarázó név, mostanra általánosnak tekinthető az eredetileg német műszó: népetimológia. A népetimológia témájának három régebbi alapos tárgyalása (időrendben – Müller esetében az eredeti megjelenésének éve szerint):

1. Müller Miksa újabb fölolvásai a nyelvtudományról (Müller 1876 [1863]): a 12. felolvasásban (az 561. oldaltól kezdve) bőven szól a szerző a népetimológiáról, számos idegen nyelvi példával. Simonyi Zsigmond nemcsak lefordította, hanem magyar és finnugor anyaggal bőségesen ki is egészítette az egykor Angliában működő német szerzőnek ezt és megelőző munkáját 1874 [1861]; ezt még Steiner Zsigmond néven).

2. Ponori Thewrewk (1873): IV. fejezet: Nyelvérzék és népetymologia (25–35).

3. Nádai Pál monográfiája (1905).

A témakör modernebb feldolgozásait idézi Cseresnyési (2004a: 122), Palmer (1969), Olschansky (1996).

Általában a nyelvi motiváltság és ezen belül a népetimológia kérdéseit jól összefoglalja (bőséges irodalmi utalásokkal) Pusztai (2000: 329–336). És természetesen tárgyalja a kérdést Károly Sándor *Általános és magyar jelentéstana* (1970) is, valamint a *Világirodalmi lexikon* szócikkében Kovalovszky Miklós (1984: 217–218). A népi nyelvészetnek egész elméletét nyújtja Leonard Bloomfield két rendkívül fontos és érdekes tanulmánya (1927 és 1944). Ezekben a nyelvre adott másodlagos és harmadlagos reakciókról beszél, valamint arról, hogy az írott nyelv presztízse mennyire türelmetlenné és egyoldalúan, hamisan gondolkodóvá teszi az embert.

Végül a talán leghíresebb és elretentő példaként az ókor óta sűrűn idézett népetimológia bemutatására idézem Szörényi László irodalomtörténész *A lukulusz* című írását (2012: 99): „Lucus [...] latinul: berek, és régebben, amikor még tanultak az emberek az iskolában, meg is jegyezték azt a képtelen etimológiát, amely jól rávilágított a lényegre: lucus a non lucendo, vagyis azért hívják bereknek, mert nem fénylik. S ha az ósrómai népetimológia szójátékát is vissza akarom adni, akkor valahogy így hangozhatnék magyarul: fény-lik, mert a lika sötét.” Aki úgy véli (velem együtt), hogy nem igazán sikerült a magyarra ültetés, próbálkozhat joggal!

A *svábbogár*ról és más ilyen szavakról még annyit: a világ legtermészetesebb dolga, hogy az emberi nyelvek tele vannak az állatvilággal kapcsolatos metaforikus kifejezésekkel – a csótány *svábbogár* nevének példájával illusztrált pejorativokon túl is. Különösen gazdag az ember által készített és az állatok utánzásának vélt eszközök nevében a technika nyelve: lásd egyszerű szóként (az állat és az eszköz eltérő ragozásával): *daru*, *gém* (mint daru része: két madárnév egy gép egy elemére!); jelzővel:

döngölőbeka, *emelőbika*, *faltörő kos* (bármilyen hihetetlen, a rádióban hallottam már „jégtörő kos” alakban is!), *futómacska* (= darufajta), *vasmacska* stb. Két igen ajánlható könyv foglalkozik az állatnevekkel: Forgács Tamás: „Állati” szólások és közmondások. *A felfuvalkodott békától a szomszéd tehenéig* című munkája (2005); valamint Rácz János már említett műve: *Állatnevek enciklopédiája. A gerincesek elnevezéseinek eredete, az állatok kultúrtörténete, néprajza és mitológiája* (2012). Forgács 26 fejezete között van ugyan rovarokkal foglalkozó (légy, méh és darázs), de a svábbogár nála nem szerepel. Rácz János munkája pedig, mint a címe mutatja, 578 szócikkével és közel 3000 szót tartalmazó mutatójával szélesebb tematikájú, de eleve csak gerinces állatokat tartalmaz.

Maga a *sváb* etnonima bonyolult utat járt be a magyarban. Ahogy a szász vagy az alemann német törzsek lettek a közvetlen szomszédok (például franciák, finnek) nyelvében általában a németiség megjelölései, úgy nálunk a Svábföldön és sváb útlevéllel dunai hajóra szállt németek mind „sváb”-ként említődnek a köznyelvben. Tájékoztalanok az összes (történelmi) magyarországi német jelentésben is használják (sőt az egykori NDK vagy akár a teljes németiség ezzel történő dehonesztáló megjelölése is előfordult). Pontosabban a törökdúlás miatt elnéptelenedett területekre a Habsburgok által betelepített németek a svábok (szemben a már korábban érkezettekkel, köztük a felvidéki és az erdélyi szászokkal). A nyelvtudomány történetében oly fontos szerepet játszó Kempelen Farkas volt a Mária Terézia korában folyó délvidéki betelepítés kormánybiztosa.

Ami a csótány „sváb” megnevezését illeti, ez már a délnémetek körében és a környező szláv nyelvekben is megfigyelhető. *Sváb*, illetve *német* (mint erről *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* [TESz.] „sváb” és „svábbogár” szócikke és Cseresnyési 2004b: 73 tájékoztat) a magyarok körében eleve sokszor szerepel pejoratíván: *svábszájú* ’bajusztalan’, *svábtök* ’főtt krumpli’, *német bor* ’sör’ stb.

Érdekes adalék a humorista Királyhegyi Pál önéletrajzáának következő részlete (1979: 153): első londoni munkája egy vastag magyar orvosi könyv angolra fordítása volt. „[F]ogalmam sem volt arról, hogy hívják a különböző szebbnél szebb betegségeket angolul. Kiderült, hogy nem egy undorító kór a „német” szóval kezdődik, mint teszem azt a himlő, amit *German measles*nek hívnak.”

A népnevek pejoratív használatának elméletével és soknyelvű dokumentációjával szolgál Roback (é. n./1976). Általában a „nyelvi agresszió” jelenségével Cseresnyési mindkét idézett munkáján túl számos elemzés áll rendelkezésre például: Bolinger (1980), Allen–Burrige (1991), Moser (1996), Péter (2012).

A szerző korábban többszörös szitokként említette a *stupid bloody mongrel bastard*ot, ahol tehát a *fattyú* és a *korcs* egyszerre van jelen. Az ilyen fajta (akár ikonikusan ábrázolónak is tekinthető) többszörözésnek (amilyen a többes tagadás is) a szitokszavaként használt etnonimák esetében különösen szép (és alighanem ritka) példáját jegyezte fel valaki a müncheni piacon, ahol egy japán (vagy más ázsiai?) maga akart válogatni a narancsok között, amire a kofa – igazi délnémetként – a *Saupreuss Japaner!* (körülbelül: *te szaros japán porosz!*) kifejezéssel reagált.

Végül egy tanulságos irodalmi adalék a népnevekkel/nyelvnevekkel (etnonimákkal/glottonimákkal) kapcsolatban. Az e cikksorozat első részében már említett Kurt Tucholsky német író önkéntes halálának körülményeiről van szó (a származásuk miatt

emigrálni kényszerült német írók közül elsőként ő lett öngyilkos, 1935-ben, svédországi emigrációjában). Az asztalon egy francia nyelvű búcsúlevelet hagyott, melynek szövege így szólt: *Laisse-moi mourir en paix* [Hagyj békében meghalni]. Svéd anyanyelvű, német neveltetésű élettársának szólt a levél és a tegezés, akivel játékból gyakran beszéltek franciául (Tucholsky maga is évekig volt franciaországi sajtótudósító). A búcsúlevél nyelvválasztásához ez elegendő magyarázatnak is tűnt, egészen addig, amíg Tucholsky egyik életrajzírója, Gerhard Zwerenz német író más magyarázattal nem állt elő (1980: 76–77). Eszerint mivel *sich auf französisch verabschieden* [franciául elbúcsúzni] azonos a nálunk *angolosan távoznival*, a halálra készülő író nyelviileg is ki akarta volna fejezni azt, hogy akadályoztatás nélkül és egyszerűen, teatralitás nélkül akar távozni e számára már elviselhetetlenné vált világból.

Ad ujj

A magyar *ujj* még szélesebb használati körű, mint a *finger*, hiszen van ’ruhaujj’ jelentése is (angolul *sleeve*). Mondani sem kell, hogy az ilyen „bővebb/szűkebb, mint más nyelvben” jelenségek (híres példa még fa és bőr, illetve öcs/báty és hűg/nővér) a nyelvi relativizmus, illetve determinizmus parádés példái. Legújabb kori fejlemény, hogy a mobiltelefon használatának következtében a hüvelykujj a korábbinál sokkal nagyobb szerepet kap; olyannyira, hogy a megfigyelések szerint sokszor már iránymutatásra is csak ezt használja a „thumb generation”.

Ad digit(us)

E szó szerzteágazó és tanulságos történetével Klaus Bartels svájci klasszika-filológus könyvsorozatának két kötete is foglalkozik (1987: 41–43; 2008: 47–8).

Digitus egy igen kiterjedt indoeurópai szócsalád része: ezen belül a latinban a rámutat→ujj és aztán a (számláló) ujj→számjegy jelentésfejlődés ment végbe. Ezután – ahogy Bartels fogalmaz – Csipkerózsika-álmom következett, miközben a teológia és az orvoslás irányában haladt a szó.

Digitus Dei „Isten ujjá”. Érdekes, hogy a legtöbb idegenszó-tár elfeledkezik erről, pedig fontos helyen szerepel: az Ószövetségben, Mózes II. könyvében, a tíz egyiptomi csapás elbeszélésében: a harmadik csapás után (amelyben tetvek lepték el az országot) „mondák az írástudók a Faraonak: Az Isten ujjá ez” (2Móz, 8, 19, Károli Gáspár fordítása).

Az egészségügyi használatnak az a forrása (lásd Rácz 2010: 316–317), hogy a 18. század végén egy skót orvos megvizsgálta egy javasasszony teakeverékét, mely a népi gyógyászatnak már igen régóta használt szere volt (részben varázserőt is tulajdonítottak neki, például szemmel verés és lidércnyomás ellen), elemezte és hitelesítette a gyűszűvirág (*digitalis*) gyógyhatását; a digitális a mai gyógyszergyártásnak is fontos alapanyaga.

A szót aztán az információs technika felébresztette hosszú álmából, és az *analóg* ellentétéként indult újabb diadalútra a tudomány és a technika világában. Bartels megállapítja: a hamarosan bevezetendő digitális ujjlenyomatban a szó régi, anatómiai és új, technikai jelentése ismét találkozik.

IRODALOM¹

- Allen, Keith – Burrige, Kate (1991): *Euphemism & dysphemism. Language used as shield and weapon*. New York/Oxford: Oxford University Press.
- Bartels, Klaus (1987): Digital. In: uő: *Wie die Amphore zur Ampel wurde. Neunundvierzig Wortgeschichten*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 41–43.
- (2008): Digitalis Computator. In: uő: *Die Sau im Porzellanladen. 77 neue Wortgeschichten*. Mainz: Verlag Philipp von Zabern, 47–48.
- Bloomfield, Leonard (1927): Literate and illiterate speech. *American Speech* 2, 432–439.
- (1944): Secondary and tertiary responses to language. *Language* 20, 45–55. A tanulmány központi része (egy méltatója szerint a „chamber of horrors” része, az 51. oldal tetejéig) újra megjelent in: Allen, Harold B. (1964, ed.): *Readings in applied English linguistics*. New York: Appleton-Century-Crofts, 195–202; második kiadás (1964) 274–281.
- Bolinger, Dwight (1980): *Language. The loaded weapon. The use & abuse of language today*. London/New York: Longman.
- Calvet, Louis-Jean (1974): *Linguistique et colonialisme, petit traité de glottophagie*. Paris: Payot.
- Cseresnyési László (2004a): *Nyelvek és stratégiák, avagy a nyelv antropológiája*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- (2004b): Gondolatok az etnonimákról és a nyelvi neurózisról. *Alkalmazott Nyelvtudomány* IV/2, 65–86.
- Forgács Tamás (2005): *„Állati” szólások és közmondások. A felfuvalkodott békától a szomszéd tehenéig*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Förstemann, Ernst Wilhelm (1850): *Ueber deutsche Volksetymologie. Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete des Deutschen, Griechischen und Lateinischen* [későbbi nevén *Kuhns Zeitschrift*] I., 1–24.
- Goethe, Johann Wolfgang von (1981): Maximák és reflexiók. Fordította: Tandori Dezső. In: Pók Lajos (szerk.): *Goethe: Antik és modern. Antológia a művészetekről*. Budapest: Gondolat, 758–902.
- Hajdu Endre (2008): *Szómúzeum. Ódon, furcsa, érdekes, bolondos, emlékezetes szavak, nevek, címek tára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Hillaby, John (1976): *Gyalogszerrel Európában* [Journey through Europe. 1972]. Budapest: Gondolat Kiadó.
- (1980): *Gyalogszerrel Nagy-Britanniában*. [Journey through Britain. 1968]. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Hoenigswald, Henry M. (1966): A proposal for the study of folk-linguistics. In: Bright, William (ed.): *Sociolinguistics*. The Hague/Paris: Mouton, 16–26.
- Ignác Rózsa (1980): *Utazások emlékkönyve*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Karinthy Frigyes (1980): Józan ész. Címző a Nagy Enciklopédiához [1933]. *Címzőszavak a Nagy Enciklopédiához. Cikk*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 184–189.
- Károly Sándor (1970): *Általános és magyar jelentéstan*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Királyhegyi Pál (1979): *Első kétszáz évem*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Kiss Lajos (1988): *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Koestler, Arthur (1998): *Nyílvevő a végtelenbe*. [1953] Fordította: Boris János. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kovalovszky Miklós (1984): Népetimológia. *Világirodalmi lexikon* 9. kötet, N–O. Budapest: Akadémiai Kiadó, 217–218.

¹ Terts István kérésére ebben az irodalomjegyzékben a külföldi (vagy külföldön publikáló magyar) szerzők keresztnevét is kiírjuk. – *A szerk.*

- Lagerlöf, Selma (1906): *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* [Nils Holgersson csodálatos utazása]. Stockholm: Bonniers. (Magyar kiadás [1977]: *Nils Holgersson csodálatos utazása*. Fordította és átdolgozta G. Beke Margit. Budapest: Móra Könyvkiadó.)
- Moser, Wolfgang (1996): *Xenismen. Die Nachahmung fremder Sprachen*. Frankfurt am Main etc.: Peter Lang.
- Müller Miksa fölolvasásai a nyelvtudományról (1874) [1861]. Fordította: Steiner Zsigmond. Budapest: Ráth Mór.
- Müller Miksa újabb fölolvasásai a nyelvtudományról (1876) [1863]. Fordította: Simonyi Zsigmond. Budapest: A M. Tud. Akadémia Könyvkiadó Hivatala.
- Nádai Pál (1905): *A magyar népetimológia*. Budapest: Athenaeum.
- Olschansky, Heike (1996): *Volksetymologie*. Tübingen: Niemeyer.
- Palmer, A. Smythe (1969): *Folk etymology: A dictionary of verbal corruptions or words perverted in form or meaning, by false derivation or mistaken analogy*. New York: Greenwood.
- Péter Mihály (2012): *A leplező nyelv. Alcázás és ámitás a nyelv használatában*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Ponori Thewrewk Emil (1873): *A helyes magyarság elvei*. Budapest: Hoffmann és Molnár.
- Pusztai Ferenc (2000): A szemantikai motiváció változatai és változásai. *Magyar Nyelvjárások XXXVIII*, 329–336.
- Rác János (2010): *Növénynevek enciklopédiája. Az elnevezések eredete, a növények kultúrtörténete és élettani hatása*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- (2012): *Állatnevek enciklopédiája. A gerincesek elnevezéseinek eredete, az állatok kultúrtörténete, néprajza és mitológiája*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Roback, Abraham Aaron (é. n./1979): *A dictionary of international slurs (ethnophaulisms) with a supplementary essay on aspects of ethnic prejudice*. Cambridge, Mass. Reprint: Waukesha/Wisconsin: Maledicta Press [az 1979-es reprint előszava (5–10) szerint a könyv eredetileg valamikor a II. világháború vége felé jelent meg a szerző magánkiadásában Sci-Arts Publishers néven, 1050 számozott és a szerző által szignált példányban].
- Robins, Robert Henry (1999): *A nyelvészet rövid története*. Budapest: Osiris Kiadó – Tinta Könyvkiadó.
- Szépe György (2011): *A folyton megújuló nyelvészet*. (Szerkesztette: Terts István). Budapest: Tinta Könyvkiadó, 71–95.
- Szörényi László (2012): A lukulusz. In: uő: *Éljen Kun Béla! Suzy nimfomán*. Budapest: Kortárs Kiadó, 99–102.
- TESz. = Benkő Loránd (1967–1984, főszerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. I–IV. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Zwerenz, Gerhard (1980): *Eine Liebe in Schweden. Roman vom seltsamen Spiel und Tod des Satirikers K. T.* [= Kurt Tucholsky] München: Goldmann.